

Spór o autorstwo planów Kanału Augustowskiego

Prądyński czy Mallet

HENRYK BARTOSZEWICZ

Kanał Augustowski – łączący dorzecza Wisły i Niemna – był jedną z największych i najnowocześniejszych inwestycji wodnych w Europie lat 20. i 30. XIX w. Idea budowy tej drogi wodnej zrodziła się w wyniku podniesienia przez Prusy ceł na towary (szczególnie gwałtownego w latach 1822-23, po wybuchu prusko-rosyjskiej wojny celnej), głównie na produkty rolne eksportowane z Polski do Europy Zachodniej przez port w Gdańsku. Pomysłodawcą budowy Kanału Augustowskiego był ówczesny minister przychodów i skarbu Królestwa Polskiego książę Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki, który o konieczności realizacji tej inwestycji przekonał cara Aleksandra I.

Prace projektowe rozpoczęły się w 1823 r. i były prowadzone jednocześnie przez polskich i rosyjskich inżynierów. Obie służby inżynieryjne działające wówczas w armii polskiej – Kwatermistrzostwo Generalne i Korpus Inżynierów Wojskowych – miały w tym swój udział, a ich dowódcy – gen. dyw. Maurycy Hauke i gen. bryg. Jan Chrzyciel Mallet – byli w pracy bezpośrednio zaangażowani.

Wykonanie pierwszego projektu wielki książę Konstanty zlecił Kwatermistrzostwu. Generał Hauke sporządzenie planów powierzył podpułkownikowi Igna-

cemu Prądyńskiemu. Pierwszy projekt Kanału Augustowskiego został wykonany między czerwcem 1823 a czerwcem 1824 r. Opracowanie składało się z dokumentu w języku francuskim pod tytułem *Mémoire sur la ligne de Navigation devant unir la Narew au Niemen* (zachowywanego obecnie w zbiorach Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego) oraz dziesięciu załączników z kosztorysami i planów. Plany te uległy zniszczeniu, a zachowana w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie mapa szlaku wodnego między Narwią i Niemnem jest pracą Prą-

dyńskiego bądź jej kopią. Mapa ta nie jest datowana i brak na niej podpisu autora. Jednakże porównując ją z mapą z 1827 r., można stwierdzić, że nie ma na niej zmian wprowadzonych do projektu Kanału Augustowskiego po naradach odbytych przez generałów Haukego i Malleta z przedstawicielami rosyjskich służb inżynieryjnych na początku lipca 1824 r.

Podstawą ówczesnych rozmów polsko-rosyjskich i podjętych ustaleń był projekt wykonany przez Prądyńskiego. Mapa (nosząca tytuł *Carte générale de la ligne de jonction entre le Niemen et la Narew*) obejmuje swym zasięgiem szlak wodny Narew–Niemen między Wizną a Sieniewicami i zawiera projekt Kanału Augustowskiego. Została ona wykonana w skali 1:181 500 na arkuszu papieru o wymiarach 667 x 510 mm wielobarwną techniką rękopiśmienną.

W tym samym czasie oficerowie Kwatermistrzostwa Generalnego podjęli inne prace związane z projektowaniem i budową Kanału Augustowskiego. W 1823 r. przeprowadzono triangulację okolic rzek Netty, Biebrzy, Hańczy i Niemna. Triangulację Narwi od Wizny do Kamionki wykonał w latach 1825-26 Wojciech

1. Projekt Kanału Augustowskiego (*Carte du Cours de la ligne de jonction entre la Narew et la Niemen passant par la Biebrza, la Netta la chaîne des laes d'Augustów et la Hańcza*), 18 grudnia 1827 r., Jan Chrzyciel Mallet, AGAD, Zb. Kart. AK 129

Chrzanowski, a od Kamionki do Pułtyska – w 1827 r. Feliks Szymanowski. Sporządzone na podstawie tych pomiarów mapy w okresie II Rzeczypospolitej znajdowały się w Centralnej Bibliotece Wojskowej i zostały zniszczone w 1939 r.

W czasie projektowania Kanału Augustowskiego całością prac kierował Ignacy Prądzyński, który – jak wynika z jego pamiętników (*Pamiętnik generała Prądzyńskiego*, oprac. B. Gembarszewski, t. 1, Kraków 1909, s. 102) – wiązał z budową i eksploatacją kanału nie tylko całą swoją przyszłość zawodową, ale i życie osobiste. „Sama budowa kanału musiała trwać kilka lat” – pisał autor jego projektu – „a po jego wykonaniu potrzebną zawsze przy nim była dyrekcja; oczywistą było rzeczą, że ten go będzie budował, kto ułożył projekt, a że następnie i do dyrekcji kanału nikt mi pierwszeństwa nie odbierze. Ułożyłem więc sobie przejść ze służby wojskowej (ale dopiero mogło się to zrobić po wybudowaniu kanału) do cywilnej na stałego dyrektora kanału i uważając to za rzecz, która mi się chybić nie mogła, oświadczyłem się o rękę mojej panny Emilii [Rutkowskiej – przyp. autora] i marzę sobie przyszłość najszczęśliwszą w ustroniu owych lasów augustowskich, pilnując mojego kanału i żyjąc w kole familijnym. Otrzymawszy przyzwolenie panny i jej matki kupuję plac w Augustowie, wystawiam na nim dom, zakładam miły ogród i na koniec żenię się z ukochaną osobą”.

Plany Prądzyńskiego od samego początku realizowały się nie całkiem po jego myśli. W drugiej połowie 1824 r., po rozpoczęciu budowy kanału według jego projektu, nadzór nad ogólnym kierunkiem prac powierzono Malletowi, chociaż bezpośrednio kierował nimi Prądzyński. Jego działalność w tym zakresie przerwały w sposób dramatyczny zeznania dotyczące działalności tajnych związków w Wojsku Polskim złożone w październiku 1825 r. przez Waleriana Łukasińskiego. Prądzyński przyznał się do powiązań z Towarzystwem Patriotycznym i w nocy z 25 na 26 lutego 1826 r. został aresztowany i do 25 marca 1829 r. był więziony w klasztorze Karmelitów na Lesznie.

W tym czasie budową kanału kierował Mallet. Prądzyński po opuszczeniu więzienia powrócił do swojego poprzedniego miejsca pracy, ale już jako podwładny. Píše on w pamiętnikach o niechęci nowego szefa wynikającej jego zdaniem z wrogiego stosunku Malleta do oficerów Kwaternistrzostwa Generalnego, których uważał za niekompetentnych w sprawach inżynierii wojskowej. Ponadto podobno Mallet, nie spodziewając się jego powrotu z więzienia, dokonał fałszerstwa projektów Kanału Augustowskiego. „Moje podpisy – wspominał po latach Prądzyński – powyskrobywał i swoimi zastąpił”. Ponieważ większość kartografików związanych z budową Kanału Augustowskiego nie zachowała się, trudno dziś potwierdzić prawdziwość tych słów. Znaczna część map do 1941 r. przecho-

nadzorujący całość prac. Nie wyklucza to jednak prawdziwości słów Prądzyńskiego, mimo że z projektów kanału sporządzonych przed jego uwięzieniem zachował się tylko jeden – ten najprawdopodobniej jego autorstwa – na którym nie widnieje żaden podpis.

Do końca listopada 1830 r. Prądzyński zajmował się głównie sprawami administracyjnymi związanymi z budową Kanału Augustowskiego. Prowadził sprawy wykupu gruntów, szacowania szkód i zawierania umów z właścicielami gruntów. Mimo że stosunki z Malletem układały się źle, Prądzyński był w Augustowie faktycznym zastępcą szefa Korpusu Inżynierów Wojskowych. Przy budowie kanału pracowało kilkunastu oficerów inżynierii i kwaternistrzostwa, którzy nie tylko zajmowali się nadzorem, ale także

2. Plan sytuacyjny śluzy na rzece Czarnej Hańczy w osadzie Kudrynki, grudzień 1828 r., autor nieznan, AGAD, Zb. Kart. 591-2

wywana była w Augustowie w siedzibie Zarządu Kanału, po czym wywieziono je do Grodna i tam uległy spaleni. Mapy zachowane do dzisiaj, na których widnieje podpis Malleta, nie mogły być autorstwa Prądzyńskiego, ponieważ zostały sporządzone w okresie jego uwięzienia. Ponadto na większości z nich widnieją także nazwiska innych autorów. Z tego wynikałoby, że Mallet albo był ich współautorem, albo jedynie podpisywał je jako

wykonywali prace projektowe. Były to najczęściej projekty korekt kanału na niewielkich odcinkach jego biegu bądź rysunki techniczne śluz.

Pzechowywane w Polsce mapy i rysunki techniczne Kanału Augustowskiego znajdują się przede wszystkim w zbiorach kartograficznych Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (łącznie 23 jednostki inwentarzowe). Po-

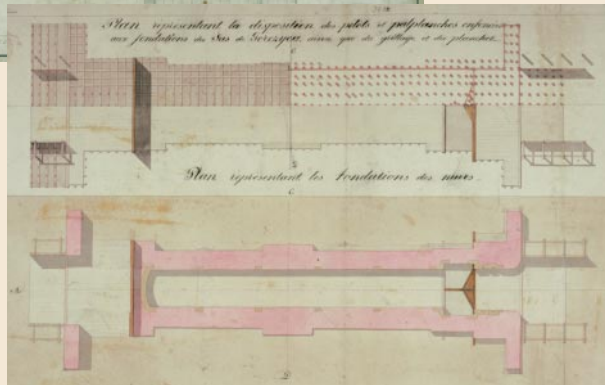
nadto w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy przechowywany jest *Plan du cours de la Netta depuis Białobrzegi jusque a Dębowo avec deux projets pour etablir des ecluses* sporządzony w Augustowie 27 listopada 1829 r. przez nieznanego autora. Natomiast w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego znajduje się niedatowana *Carte du cours du Canal d'Augustow on de la ligne de navigation entre la Narew et la Niemen passant par la Riviere Biebrza, Netta, la chaine de Laes et la Riviere Hańcza* sporządzona przez Luisa Koeppena oraz jej późniejsza kopia nosząca tytuł *Plan Kanału Augustowskiego*.

Zachowane mapy i rysunki techniczne dotyczące Kanału Augustowskiego, mimo że stanowią tylko niewielką część dzieł kartograficznych wykonanych w związku z jego budową, to i tak dobrze ilustrują nie tylko topografię kanału, ale także rodzaje prowadzonych wówczas prac pomiarowych, niwelacyjnych oraz inżynierskich.

Spośród 23 kartografików AGAD związanych z budową kanału 22 stanowią czwartą kolekcję. Natomiast sygnowana nazwiskiem Malleta *Carte du Cours de la ligne de jonction entre la Narew et la Niemen passant par la Biebrza, la Netta la chaine des laes d'Augustow et la Hańcza* (rys. 1) pochodzi z dawnego zbioru noszącego nazwę Archiwum Kartograficznego, przechowywanego w AGAD w okresie Drugiej Rzeczypospolitej (mapa nosi datę 18 grudnia 1827 r.). Treścią jej jest projekt Kanału Augustowskiego, przekrój całego szlaku wodnego Narew–Niemen od miejscowości Wizna do ostatniej śluzy (nr 17), poszczególne odcinki kanału oraz śluzy zaznaczone są na mapie i opisane w legendzie. Mapa ta została sporządzona w skali 1:111 600 i należy z całą pewnością do tych prac związanych z projektowaniem Kanału Augustowskiego, do których autorstwa miał prawo aspirować Ignacy Prądzyński (choć nie było to jego oryginalne dzieło sfalszowane przez Malleta, o co podpułkownik Kwatermistrzostwa Generalnego oskarżył w swoich pamiętnikach szefa Korpusu Inżynierów Wojskowych). Natomiast mapa sygnowana nazwiskiem Malleta nie była w pełni jego oryginalną pracą, lecz najprawdopodobniej jej pod-

stawę stanowił jeden z projektów Prądzyńskiego, co – jak należy sądzić – powinno zostać na niej zaznaczone.

W kolekcji 22 map i rysunków technicznych znajduje się natomiast wspomniana mapa Kanału Augustowskiego, której autorem jest najprawdopodobniej Prądzyński (bądź kopia jego mapy). Ponadto nie należy wykluczyć, że jedna z map zachowanych w kolekcji – niedatowany *Plan sytuacyjny rzeki Netty* opisany jako sekcja nr 31 – jest jedną z części wieloarkuszowego projektu kanału wykonanego przez Prądzyńskiego. Plan ten sporządzono najprawdopodobniej w latach 1824-25. Pozostałe mapy i rysunki techniczne powstały w latach 1826-43. Trzy

3. Plan sytuacyjny siedmiu śluz Kanału Augustowskiego, noszących nazwy: Mikaszówka Perkuć, Paniewo, Gorczyca, Suchorzeczka, Swoboda i Przewież, 1826 r., Fryderycy, AGAD, Zb. Kart. 591-4

4. Rysunki techniczne śluzy Gorczyca, 1828 r., autor nieznan, AGAD, Zb. Kart. 591-13

spośród tych kartografików to plany sytuacyjne śluz (rys. 2, 3) oraz mapa jeziora Tajno i mapa rzeki Netty. Dwie mapy przedstawiają przekrój i profile kanału. Ponadto zachowało się pięć rysunków technicznych śluz (rys. 4) i pięć rysunków detali konstrukcyjnych śluz. Na trzynastu spośród tych planów widnieją nazwiska ich autorów. Oprócz generała Malleta znajdujemy nazwiska oficerów i konduktorów Kwatermistrzostwa Generalnego i Korpu-

su Inżynierów Wojskowych: Jerzego Arnolda, Fortunata Czarneckiego, Juliana Dmochowskiego, Fryderycego, Józefa Jokisza, Wojciecha Korczakowskiego, Antoniego Krauzego, Jana Pawła Lelewela, Juliana Piędzickiego, M. Przyrembskiego, Henryka Wilhelma Rossmanna, Augusta Schultza (Szultza) i J. Woyczyńskiego.

Udział Prądzyńskiego w budowie Kanału Augustowskiego przerwał wybuch powstania listopadowego. Wiadomość ta zastała go w Augustowie, gdzie pod nieobecność Malleta kierował całością prac. Prądzyński w okresie powstania listopadowego pełnił wiele ważnych funkcji – odznaczył się jako wybitny specjalista z zakresu inżynierii wojskowej, a także znakomity dowódca i strateg. Najpierw zajmował stanowisko naczelnika gabinetu topograficznego dyktatora Józefa Chłopcickiego. 16 grudnia 1830 r. został mianowany podkomendantem twierdzy Zamość, a na początku 1831 r. powrócił do Warszawy jako doradca do spraw strategicznych nowego dowódcy powstania Michała Radziwiłła. 28 lutego został mianowany kwatermistrzem generalnym Wojska Polskiego na miejsce zdymisjonowanego generała Malleta. 4 kwietnia Prądzyńskiego awansowano na stopień generała brygady, a 30 lipca Rząd Narodowy nadał mu stopień generała dywizji. Ponadto pełnił obowiązki szefa sztabu Armii Polskiej i był jedynym dowódcą powstania.

Prace nad budową Kanału Augustowskiego w czasie powstania listopadowego wstrzymano, a po jego upadku kontynuował je zupełnie inny zespół, w którym nie znalazł się ani autor projektu Ignacy Prądzyński, ani nadzorujący do 1830 r. budowę Jan Chrzcziciel Mallet. Kariery obydwu znakomych inżynierów wojskowych okresu Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do- by konstytucyjnej uległy zahamowaniu, mimo że w końcu 1831 r. ponownie złożyli przysięgę na wierność carowi Rosji. Natomiast zachowała się znaczna część ich dorobku teoretycznego i prac kartograficznych, a w przypadku Prądzyńskiego – także pamiętniki, dzieło o kapitalnym znaczeniu dla badań historycznych nad dziejami państwa i narodu polskiego w pierwszej połowie XIX wieku. ■